

<https://doi.org/10.62837/2024.8.260>

NƏRMİNƏ SALAMOVA
Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası
Humanitar fənlər kafedrası
Dosent

RUS ƏDƏBİ DİLİNİN İNKİŞAF TARİXİNDƏN XÜLASƏ

Məqalədə rus ədəbi dil tarixinə qısa bir nəzər salınır. Göstərilir ki, bu dil müasir dünyanın ən işlək dillərindən biridir. Məqalədə rus ədəbi dilinin tarixinə ekskurs olunaraq bu dilin VI-VIII əsrlərdən etibarən Şərqi slavyan dillərindən ayrılaraq təşəkkül tapmağa başladığı söylənilir. Eyni zamanda, bu dilin inkişaf tarixinə nəzər salınaraq, onun qədim (VI-XIV), köhnə rus (XIV-XVII) və milli dil (XVIII-dən bu günümüzdə qədər) dövrlərinə bölündüyü bildirilir. Bu dilin inkişafında alınmaların mühüm rol oynadığı söylənilərək, bu dilə istər Avropa dillərindən, istərsə də türk dillərindən çoxlu alınmaların daxil olduğu bildirilir.

Açar sözlər: rus dili, türkiizmlər, Moskva danışq dili, Lomonosov, slavyan, kiril.

Rus dili Hind-Avropa dil ailəsinin Şərqi slavyan qrupuna aid olub, Rus xalqının milli dilidir. Bu dil dünyanın ən geniş yayılmış dillərindəndir. Rus dili bu dildə danışanların sayına görə dünyada səkkizinci, 2022-ci ilin statistikasına görə isə bu dildə danışan xalqın milli dili kimi böyüklüyü baxımından dünya dilləri sırasında yeddinci yeri tutur. Eyni zamanda, bu dil ən geniş yayılmış slavyan dillərindən biri olmaqla bərabər, Avropada coğrafi baxımdan həm milli dil kimi, həm də ümumiyyətlə, geniş areala malik olan bir dildir. Rus dili eyni zamanda, Rusiya Federasiyasının dövlət dilidir. Bu dil həmçinin, Belarusiyanın iki dövlət dilindən biri, Qazaxıstan və Qırğızıstan Respublikalarının rəsmi dillərindən biri, Şərqi Avropa, Mərkəzi Avropa, keçmiş Sovet İttifaqı ölkələri dillərindən biridir. Rus dili BMT-nin, YUNESKO-nun altı işlək dillərindən biri və daha bir neçə beynəlxalq təşkilatların dilidir. Rusiya Federasiyası Konstitusiyasına görə rus dili dövlətin təşkilində əsas rol oynayan dildir. 2010-cu ilin məlumatına görə Rusiyada bu dildə 137,5 milyon insan, bütövlükdə dünyada isə 258,2 milyon insan danışır. Rus dilinin qrammatik quruluşu olduqca mürəkkəbdir. Belə ki, rus dilinin fonetik sistemi tarixən və əsasən samit səslərin üzərində qurulan və daxilində 37 samit fonemi əhatə edən sistemdir. Rus dilində təqribən 5-6 sait fonem vardır. Eyni zamanda, dilin səs quruluşunda iştirak etdikləri yerdəyişmə mövqelərinə görə istər samit və istərsə də sait səslər sistemlərində böyük müxtəlifliklər nəzərə çarpır. Məsələn, vurğusuz mövqələrdə sait səslər zəifləyərək bir sıra hallarda fərqlənmirlər. Ümumiyyətlə, rus dilində vurğu dinamik, müxtəlif mövqeli və hərəkətdə olan vurğu kimi qeyd olunur. Morfoloji quruluşuna görə rus dili əsasən flektiv sintetik dildir. Qrammatik mövqedə

leksemlərin semantik yükü əsasən fleksiya görə müəyyən olunur. Fleksiya adətən eyni zamanda, bir neçə mənanı ifadə edə bilər. Bununla bərabər, sintetik formalarla yanaşı rus dilində analitizm elementlərinin inkişafı da nəzərə çarpır. Rus dilinin sintaktik quruluşuna gəldikdə isə, bu dildə, əsasən, sərbəst söz sırası diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu dilin sadə cümlələrində həm təktərkibli, həm də cüttərkibli konstruksiyalar əsas rol oynayır. Həmçinin, bəzən, mürəkkəb cümlənin üç növü diqqəti cəlb edir ki, bu da rus dilinin ahəngində xüsusi ahəng daşıyır.

Rus dilinin lüğət tərkibi əsasən rus mənşəlidir. Lakin eyni zamanda, bu dildə alınmalar da mühüm yer tutur. Bu alınmalara baxdıqda onların, əsasən, slavyan dillərindən, yunan dilindən və türk dillərindən daha çox olduğunu görürük. Bu dildə, rus dilinin lüğət fondunda XVIII əsrdən sonra holland, alman, fransız, XX əsrdən sonra isə ingilis dilindən alınmalar da öz əksini tapır.

Rus dilinin dialektləri dedikdə, əsasən, iki danışq dili qeyd olunur: şimali və cənubi danışq dilləri. Bu dialektlər arasında həmçinin keçici orta rus danışq dili mövcuddur ki, o da müasir rus ədəbi dilinin əsasında dayanır.

Rus ədəbi dilinin inkişafında əsasən üç mərhələ qeyd olunur. Qədim rus dili – bütün rus dilini əhatə edən dövr, yəni Belarus və Ukrayna dillərini də əhatə edən VI-XIV əsrlər, ikinci dövr – köhnə rus dili dövrü - XIV-XVII əsrlər və müasir milli rus dili – XVII əsrin ortalarından günümüze qədər olan dövr.

“Rus dili” termini rus etnonimi və toponimindən götürülmüşdür. Belə ki, dilin, dövlətin və xalqın adı da bu toponimə əsaslanır. Rus dilinin yazı əsasını – qrafikasını kiril əlifbası təşkil edir. Belə ki, müasir rus dilinin əlifbası da bu əlifbaya və onun müasirləşmiş variantına söykənir. Kiril əlifbası Bizans-yunan əlifbaları əsasında yaranmış, lakin ona bir neçə slavyan dilləri fonemini əks etdirən qrafik işarələr də artırılmışdır. Kiril əlifbası Rusiyada X əsrdən gec olmayaraq ölkənin xristianlaşması prosesində geniş yayılmışdır. X əsrdən XVIII əsrə qədər kiril əlifbası müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 1708-ci il I Pyotrın qərarı ilə kiril əlifbasının daha çox mülkü qrafikası işlənməyə başlanmışdır. Müasir rus dilində isə əsasən bu əlifbanın 1918-ci ildə qəbul olunmuş variantı işlənir. Rus ədəbi dilinin tarixinə qayıdarkən, qeyd etmək lazımdır ki, qədim rus dili dövrü əslində rus dilinin təşəkkül dövrü kimi qəbul olunur. Bu həmin dövrdür ki, bütün Şərqi slavyan dilləri kimi rus dili də bu zaman təşəkkül tapmağa başlamışdır. Bir daha qeyd etdiyimiz kimi, bu dövrdə, əsasən, qədim rus dili VI-VII əsrlərdən etibarən Şərqi slavyan dillərindən ayrılmağa başlamışdır. Qədim rus dili dövrünün əsas hissəsini IX-XIV əsrlər əhatə edir. Bu dövr əsasən qədim rus dilinin yaranmağı, inkişafı və tənəzzül dövrü kimi xarakterizə olunur. Rus dilinin qədim dövründə rus dilinin şifahi və yazılı qolları formalaşmağa başlayır. Bu dövr həmçinin rus dilinin ümumkilə dil kimi təşəkkül tapdığı dövrdür. Eyni zamanda, qədim rus dili dövrü rus dilinin ədəbi dili kimi də fəaliyyət göstərir. Həmin dövr bu dildə bir sıra işgüzar, hüquqi sənədlər dili kimi də özünü göstərir. Bu dövrdə bu dildə dialektaltı ünsürlər güclü olub, dialekt ünsürləri geniş şəkildə öz əksini tapır. Həmçinin, bu dövrdə qədim rus dilinin fəaliyyət

göstərdiyi böyük bir arealda qədim şəhər dilinin ənənələri özünü göstərməklə bərabər, şimali-şərqi rus dili də formalaşmağa başlayır. Belə ki, bu dövr şimali-şərqi rus dili, rus dilinin cənub-qərb dialektindən fərqlənir. Bu proses XIV əsrdə şimal-şərqi rus torpaqlarında gedən proseslərin nəticəsində kəskin şəkildə böyük fərqlə meydana çıxır. Belə ki, Moskva knyazlığı dialekti ilə qərb və cənub-qərb torpaqlarında, yəni Litva və Polşanı əhatə edən böyük knyazlıqda mövcud olan dialektlər bir-birindən fərqlənir. Və bunun nəticəsində artıq XIV-XV əsrlərdə qədim rus dili üç əsas Şərqi slavyan dillərinə bölünür: Belarus, Rus və Ukrayna dillərinə.

Ümumiyyətlə, rus ədəbi dili alınmalarla zəngindir. Bu alınmalar xüsusilə, bu dilin qədim dövründə türk-rus dilləri arasında olan ictimai-siyasi, mədəni əlaqələr nəticəsində daha da intensivləşmiş və türk dillərindən rus dilinə böyük miqdarda türk leksik vahidləri daxil olmuşdur. Ümumiyyətlə, rus ədəbi dil tarixində türk dillərindən alınmaları üç mərhələyə bölürlər: 1. Monqol dövrünə qədər bulqar qruplu dillərdən rus dilinə keçən sözlər; 2. Monqol hücumları və Qızıl Orda dövründə yaranmış ictimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar olaraq, Şərqi türk dillərindən, türk dillərinin qıpçaq qolundan keçən leksik vahidlər; 3. Osmanlı-Rusiya münasibətləri zamanı türk dilindən keçən sözlər. Belə ki, birinci dövrə aid olan sözlərdən *boqatır*, *orda*, *şatyor*, *loşad* sözlərini misal çəkmək olar. Tədqiqatçılara görə məsələn, **boqatır** sözü qədim türk dillərindən alınmış baatur və Dunay bolqar mənşəli batur sözündəndir. Mənası cəsur, qəhrəman, hərbiçi mənalarını verir. **Orda** sözünə gəldikdə isə, tədqiqatçılara görə bu söz hələ monqol-tatar işğalına qədər də Rusiyanın cənubunda yaşayan qıpçaqların dilində işlənmişdir. Tədqiqatçıların fikrinə görə, bu sözün ilkin mənası bir-neçə tayfanın və yaxud da qəbilənin birləşməsi mənasındadır. Rus dilində, eyni zamanda, serb, bolqar, polyak, slovak dillərində işlənən **şatyor** sözünə gəldikdə isə, çadır mənasını verən bu söz də türk mənşəlidir və türk dillərindən rus dilinə keçmişdir. **Loşad** sözünə gəldikdə isə, tədqiqatçılar bu sözün çuvaş dilindən keçən lasa, Krım tatarlarının dilindən keçən alasa sözündən yarandığını və rus dilinə keçdiyini güman edirlər. Rus dilində türkizmlərin ikinci mərhələsi dediyimiz kimi, XIII-XIV əsrlərə, Qızıl Orda dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə türk dillərindən rus dilinə xeyli miqdarda söz keçmişdir. Bu sözlərin əksəriyyəti iqtisadi durum, dövlət quruculuğu və hərbi sahələrlə bağlı olmuşdur. Məsələn, iqtisadi durumla bağlı rus dilinə keçən sözlərdən **denqi**, **barış**, **kazna**, **tamqa**, **tamojnya**; dövlət quruculuğu ilə bağlı **yamşik**, **kazak**; hərbi sahədə isə **sablya**, **kinjal**, **ataman** kimi sözləri misal gətirə bilərik. Eyni zamanda, məişətlə də bağlı xeyli türk mənşəli söz rus dilində işlənərkəndir. Məsələn, içki və ərzaq adları: **arbutz**, **braqa**; məişət əşyaları: **sunduk**, **stakan**; təbiət hadisələri: **tuman**, **uraqan**; geyim əşyaları: **kaftan**, **fata**, **sarafan**; bəzək əşyaları: **almaz**, **sergi** və s. Bu sözlərdən bir neçəsinin etimologiyasına nəzər salaraq. Tədqiqatçılara görə, **karaul** sözünün əsasında baxmaq feili durur. Türk dillərinin özündə karaul sözü qoruqçu, keşikçi mənalarını verir. **Denqi** sözünü türk dillərində ilk növbədə XIV əsrdə işlənən gümüşdən düzəldilmiş hər hansı bir sikkəyə demişlər. **Xozyain**, tədqiqatçılara görə bu söz öz mənşəyini və tarixini monqol-tatar

yürüşündən götürür. Tədqiqatçılara görə, bu sözün kökü fars dilində olan xoca sözündən gəlir ki, sonralar türk dilində geniş şəkildə işlənmişdir. **Kolçan** sözünə gəldikdə isə bu söz hərbi termin olub, öz mənşəyini tatar dilindən alır.

Türk dillərindən alınmaların üçüncü mərhələsinə gəldikdə isə, dediyimiz kimi, bu daha çox Osmanlı-Rusiya münasibətləri dövrünə - XVI-XIX əsrlərə təsadüf edir. Belə ki, bu dövrdə Osmanlı türkcəsindən rus dilinə **baraban, kabluk, utyuq, kapkan** kimi bir sıra sözlər keçmişdir. Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq. Məsələn, **çerdak**. Tədqiqatçılara görə, bu söz Osmanlı, Krım-tatar və karaim dillərində işlənən sözdür. Bu söz ilk növbədə balkon və ya yuxarı otaq mənalarında işlənmişdir. Rus dilində işlənən və eyni zamanda, bütün türk dillərində yayılan daha bir söz vardır. **Balbes**. Tədqiqatçılara görə, bu söz tatar dilində savadsız mənasını verən bilməz sözündən yaranmışdır. Eyni zamanda, bu söz bu fonetik şəkildə qırğız dilində axmaq mənasını da verir. Rus ədəbi dilinin ikinci dövrü köhnə rus dili dövrü adlanır və XIV-XVII əsrləri əhatə edir. Bu dövrdən etibarən rus dilinin fonetik, morfoloji və sintaktik sistemlərində müasir rus dilinə yaxın dəyişikliklər baş verir. Məsələn, ağır səslərdən qabaq yumşaq samitlərin dəyişməsi, müxtəlif mövqelərdə ağır kar və cingiltili səslərin qəti şəkildə müəyyənləşməsi, bəzi kateqoriyaların öz əhəmiyyətini itirməsi, yeni fleksiya əlamətlərinin geniş şəkildə yayılması, hallanma tiplərində dəyişikliklər, zaman şəkilçilərinin şifahi nitqdə möhkəmlənməsi, bir sıra rus leksik vahidlərinin qəti şəkildə dilə daxil olması və s. hallar baş verir. Bu dövrdə rus dilinin dialektləri sırasında, XII-XIII əsrlər ərzində Novqorod, Pskov, Smolensk, Rastov-Suzdal və s. dialektləri yaranır ki, bunların da sırasında əsas dialektlər kimi Rostov-Suzdal və ilk növbədə Moskva ləhcəsi ön sıraya çıxır. XIV əsrin ikinci yarısından etibarən Moskva, Rus torpağında siyasi və mədəni mərkəzə çevrilir. XV əsrdə isə artıq bir sıra torpaqlar Moskva ətrafında birləşərək, Böyük Moskva Knyazlığını əmələ gətirir. Bu mənada, bir sıra dialektlər də (Ryazan, Novqorod və b.) Moskva danışq dilinin ətrafında birləşir. XVI əsrdə artıq Moskva danışq dili digər dialektlərdən öz qrammatik və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə əsaslı şəkildə fərqlənərək, bu dialekt rus ədəbi dilinin kökündə dayanıb, bu dilin koynəsinə çevrilir. XV-XVI əsrlərdə rus dilinin ədəbi dil kimi təsdiq olunmasına, bu əsrlərdən etibarən çap olunan dini və mülkü kitabların nəşri də güclü təsir göstərir. Belə ki, Moskva danışq dilinin əsasında çoxlu sənədlər yazılaraq, bədii əsərlər işıq üzü görür. Məsələn, Afanasi Nikitinin “Üç dəniz arxasında”, İvan IV Qroznının əsərləri, “Pyotr və Ferroni Muromski haqqında povest” və bir sıra satirik əsərlər dediyimiz qəbildəndir. XIV-XVII əsrlərdən etibarən, eyni zamanda, yavaş-yavaş ədəbi dildə ikidillilik yaranmağa başlayır. Bunlardan biri - slavyan kilsəsi dilidir ki, bu dil uzun müddət rus xalq ləhcəsinə əsaslanan rus ədəbi dili kimi fəaliyyət göstərir. Bu dövrdən artıq bir tərəfdən xalq danışq dilinə əsaslanan, ədəbi dildə qələmə alınan və geniş xalq kütlələri tərəfindən qəbul edilən müxtəlif janrlar inkişaf edir, digər tərəfdən cənubi-slavyan dialektinin təsiri nəticəsində isə bir çox ədəbi əsərlərdə arxaikləşmə prosesi gedir ki, bu da həmin dövrdə yayılan xalq dilindən əsaslı şəkildə

fərqlənir. Beləliklə, artıq XVII əsrdən sonra rus ədəbi dilinin inkişafında əsasən üç dialekt yaranır ki, onlardan da şimali rus, cənubi rus şivələri, eyni zamanda, bunların arasında yerləşən orta rus keçici dialektini qeyd etmək olar.

Tədqiqatçıların dediyinə görə, XVII əsrin ortalarından Rusiyada millət və Moskva dialektinin əsasında milli rus dili formalaşmağa başlayır. Bu dil öz inkişafında artıq daha geniş yazılı abidələrin, təhsilin və elmi əsərlərin dilini əhatə edir. Qeyd etdiyimiz kimi, XVI əsrdən sonra rus milli dilinin inkişafında ikidillilik yaranır. Bu əsrdən rus dilinin bir qolu olan slavyan kilsə dilinin xüsusiyyətləri sıxışdırılaraq, bu dil XVII-XVIII əsrlərdən etibarən tamamilə kilsə ədəbi dilinə çevrilir. Belə ki, slavyan kilsə dili bir sıra arxaizmlərlə müşayiət olunaraq, üslubi baxımdan əlahiddə bir dilə çevrilib, az qala başqa bir dil kimi xarakterizə olunur.

Rus ədəbi milli dilinin normaları isə, artıq XVII-XVIII əsrlərdən inkişaf etməyə başlayır. XVIII əsrin ortalarından ədəbi dilin müxtəlif şifahi danışq qolları yaranır. Bu zaman M.V.Lomonosov ilk dəfə olaraq rus ədəbi dilinin normalarını əks etdirən “Rusiya qrammatikası” əsərini qələmə alır. O, öz kitabında rus dilinin zənginliyini və imkanlarını göstərir. O, bu kitabın üzərində on ildən artıq işləyərək, geniş ədəbi dil materiallarını əhatə etməklə, istifadə olunan qrammatik formaların kateqoriyalarını, leksik frazeoloji vahidlərini nümayiş etdirib, bu dilin normativ qanunlarını əsaslandırır. Belə ki, o, öz prinsiplərində daha çox semantik mənaya əsaslanaraq, rus dilinin XVIII əsrin ortalarında aktuallığı və danışq xüsusiyyətlərini aydınlaşdırır. Lomonosovun qrammatikası on dörd dəfə çap olunmaqla, onun tələbəsi olan, 1771-ci ildə çap olunmuş Barsovin “Rus dilinin qrammatikası kursu” kitabının əsasında dayanır. Beləliklə, M.V.Lomonosovun danışmaz xidməti ilə rus filoloji fikir tarixində onun dediyi qrammatik normalar əsas aparıcı mövqeyə çevrilir. Lomonosov eyni zamanda, 1739-cu ildə “Rus şeirinin qanunları haqqında məktub” əsərini qələmə alır. Bununla da o, rus dilinin əsasında formalaşan rus şeirinin vəznşünaslığı haqqında fikirləri ümumiləşdirir. Bu əsərində o, başqa müəlliflərlə polemikaya girərək, rus şeirinin rus dili əsasında formalaşan imkanlarını əsaslandırır. Beləliklə, M.V. Lomonosovun rus şeirinin vəznə haqqında dediyi yeni fikirlər böyük diskussiyalara səbəb olur. Bu diskussiyalarda dövrünün böyük alimləri Trediakovskiy və Sumarokov da aktiv şəkildə iştirak edirlər.

XVIII-XIX əsrlərdə rus milli dilinin lüğət fondu A.D.Kantemirin, V.K.Trediakovskinin, M.V.Lomonosovun, A.P.Sumarokovun, N.İ.Novikovun, D.İ.Fonvizinin, Q.R.Derjavinin, N.M.Karamzinin, İ.A.Krılovun, A.S.Qribayedovun, A.S.Puşkinin əsərləri ilə daha da zənginləşir. Rus cəmiyyətində rus danışq dili ilə xarici dil ünsürlərinin, eyni zamanda, slavyan kilsəsi dilinin elementləri birləşir ki, bu da A.S.Puşkinin ədəbi əsərlərinin əsas dil ünsürünə çevrilir. Tədqiqatçılara görə məhz bu forma - rus dilinin bu norması müasir günümüzdə qədər qorunur. Rus dilinin Puşkin dövrünün xarakterik xüsusiyyətləri sonralar XIX-XX əsrlərin əvvəllərində M.Y.Lermantovun, N.V.Qoqolun, İ.S.Turgenevin, F.M.Dostoyevskinin, M.E.Saltıkov-Şedrinin, L.N.Talstoyun, A.P.Çexovun, M.Qorkinin, İ.A.Buninin və

başqalarının yaradıcılığında daha da inkişaf edir. Eyni zamanda, rus ədəbi dilinin normalarının inkişafına XIX əsrin ortalarından inkişaf etməyə başlamış, rus elmi dili və publisistikasının dili də böyük təsir göstərməyə başlayır.

Rus ədəbi dilinin milli dövrü daha çox bu dövrdə dilin istər şifahi, istərsə də yazılı qollarına daxil olan çox sayda alınmalar və xarici modellərə əsaslanan kalkalarla yadda qalır. Bu mərhələ xüsusilə I Pyotrun dövründə daha da aktivləşir. Əgər XVII əsrdə alınmaların əsas mənbəyi polyak dili və bu dil vasitəsilə Qərbi Avropa dillərindən gələn alınmalar idisə, XVIII əsrin əvvəllərində alınmaların əsas mənbəyini alman və holland dilləri təşkil edir. XIX əsrdə rus dilinə fransız dilindən, XX əsrin ikinci yarısından və XXI əsrin əvvəllərindən isə rus dilinə ingilis dilindən alınma leksikanın sayı artır. Məsələn, tədqiqatçılara görə, L.N.Talstoyun “Hərb və sülh” əsərində 450 mindən yuxarı söz vardır ki, onlardan da 700-ü alman, 15 mindən yuxarı söz isə fransız mənşəli sözlərdir. Beləliklə, Talstoy təqribən Napoleon dövrü rus cəmiyyətinin dilə olan münasibətini göstərərək, aristokratların ana dilindən istifadə etməyərək, xarici dillərə, xüsusilə fransız dilinə olan münasibətlərini təsvir etmişdir. Beləliklə, rus ədəbi dilinin tarixində XIX əsrdə fransız dili əsasən rus aristokratlarının dili idi. Aristokratlar bu dövrdə rus dilini məişət səviyyəsində bilir və yaxud da heç bilmirdilər. Məsələn, Puşkinin hətta Tatyanası belə rus dilini pis bilirdi. Aristokrat ailələrinə gəldikdə onlar oğlan uşaqlarına rus dilini məqsədyönlü şəkildə öyrədir, onlardan rus ordusunda istifadə edirdilər. Hətta vəziyyət elə bir yerə çatmışdı ki, 1820-ci illərdə sarayda demək olar ki, tamamilə rus dilində danışmırdılar. Lakin elə bu dövrdə rus ədəbiyyatının qızıl dövrü başladı ki, bu dövrdə də Puşkinin yaradıcılığı rus ədəbi dilinin inkişafında mühüm rol oynadı.

Bu dövrdə doğma rus dilinin müdafiəsinə, hətta, Çar I Nikolay özü qalxdı. Belə ki, onun zamanında dövlətin bütün kargüzarlıq işləri rus dilində aparılmağa başladı. Rus dövlətində işə qəbul olunan xarici vətəndaşlar isə mütləq rus dilini bilməli və bu dildən imtahan verməli idilər. Bundan əlavə çar sarayda qadın və kişilərin rus dilində danışmasını da tələb edirdi. Qeyd edək ki, bu ənənəni III Aleksandr da davam etdirmiş, ona yalnız rus dilində müraciət edilməsini tələb etmişdir. III Aleksandrda fransız dilində yalnız onun yanında xanımı Mariya Fyodorovna olan zaman danışmışlar. Təbii ki, bütün dünya dillərində olduğu kimi, müasir günümüzdə elm, texnika, mədəniyyətin dili də rus dilinin leksik fondunda öz əksini tapır. Beləliklə, müasir günümüzdə rus dili dünya dilləri sırasına daxil olmaqla, böyük bir arealda müasir günümüzdə də geniş kommunikativ vasitəni yerinə yetirməkdədir. Tədqiqatçılara görə rus dilində alınma sözlər adi normanı əks etdirir. Belə ki, bu alınmalar vətəndaşın hər hansı bir əşya və hadisə haqqında dünyagörüşünü genişləndirir. Bu mənada, ona görə də ingilis sözləri çox sadə şəkildə rus dilinə daxil olmuş və bu dildə möhkəmlənmişdir. Araşdırmalara görə ingilis mənşəli sözlər rus dilinə XX əsrin 90-cı illərindən daha aktiv şəkildə daxil olmağa başlamış və hər bir insanın, rus vətəndaşının həyatında mühüm yer tutmuşdur. Qeyd edək ki, dövrümüzdə ingilis mənşəli sözlərin rus dilinə daxil olma sürəti daha da

yüksəlmişdir. İngilis dilindən rus dilinə keçən sözlərin bir sıra xüsusiyyətlərini göstərmək olar.

Belə ki, beynəlxalq aləmdə işlənən ingilis mənşəli sözlər və müxtəlif forma dəyişiklikləri ilə rus dilinə daxil olan ingilis mənşəli sözlər. Məsələn, bunlardan bir-neçəsinə baxaq. Belə ki, bu sözlər elə sözlərdir ki, mənasına görə bunları başqa sözlərlə əvəz etmək mümkün deyildir. Abyuz- (şəxsi qüvvənin keyfiyyətsiz istifadəsi, insana psixoloji təzyiq), pankeyk - (şirin kökə), resepsin (hər hansı bir yerdə qurula biləcək administrator oturacağı), trollinq- (təcavüz və yaxud təhqir), xeyter- (görünməz adam), laykt- (analoqu olmayan və dəyişilməsi mümkün olmayan söz), qlamur – (əzəmət və gözəllik), triqger- (hər hansı bir işin başlanğıc nöqtəsi), eyçar – (hər hansı bir kompaniyada iş üçün əməkdaşları cəlb eliyən ştatdankənar əməkdaş) və s.

Rus dilinə daxil olan, lakin rus dili vasitəsilə bu dilin qrammatik, fonetik, leksik xüsusiyyətləri ilə dəyişikliyə uğrayan sözlər. Məsələn, 1. hibrit sözlər, kreativ. İngilis sözü olan bu söz rus dilinin şəkilçiləri vasitəsilə düzəlmişdir. 2. Varvarizmlər, o sinonimlər ki, adi əşyaları əks etdirir. Məsələn, vay- vov. 3. Kompozitlər, məsələn bu sözlər iki alınma sözün birləşməsindən yaranır – supermarket. 4. Jarqonlar: klever –ağıllı və s.

Qeyd edək ki, rus dilində alınmalara münasibət bütün alimlər tərəfindən eyni şəkildə qarşılanmır. Bəziləri alınmaları rus dilinin inkişafında, ifadələrinin-frazeoloji, terminoloji lüğət fondunun inkişafında müsbət hal kimi qiymətləndirir, bəziləri isə ingilis dilindən alınmaların rus dilini məhv etdiyini düşünürlər. Amma qeyd edək ki, dil canlı proses olduğundan dilin xarici dillərlə, o cümlədən ingilis dili ilə qarşılıqlı əlaqələrinin qarşısını hər hansı bir vasitəylə almaq qeyri-mümkündür.

Beləliklə, gördüyümüz kimi, tarixən böyük bir inkişaf yolu keçən rus dili slavyan dilləri sırasında özünəməxsus görkəmli yer tutur. Belə ki, bu dilin inkişafında yüzlərlə yazıçı, şair mühüm rol oynamış, bu dilin estetikasını bütün dünyaya nümayiş etdirmişlər. Bu dilin böyüklüyü və əzəmətinin nəticəsidir ki, bu gün dünya miqyasında rus dilinə, Rus dövlətinə olan müəyyən mənfi münasibətə baxmayaraq, bu dil yenə də dünyanın ən böyük aparıcı dillərindən biri olaraq qalmaqla, öz estetik xüsusiyyətlərini bu dildə danışanların təfəkkürünə, nitqinə, mədəniyyətinə əlavə edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Lopatin V.V., Uluxanov İ.S. Vostochnoslavianskiye yazıki. Russkiy yazık// Yazıki Mira. Slavyanskiye yazıki. Moskva, Akademiya, 2005.
2. Vinogradov V.V. Oçerki po istorii russkoqo literaturnoqo yazıka. XVII-XIX vv. Moskva, Vısşaya şkola, 1982.
3. Vereşagin E.M. Yazık i kultura, Moskva, 1990.
4. Vinokur Q.O. İstoriya russkoqo literaturnoqo yazıka. Moskva, 2021.

Резюме

В статье дан краткий обзор истории русского литературного языка. Указано, что этот язык является одним из наиболее употребляемых языков в современном мире. В статье дан экскурс в историю русского литературного языка и говорится, что этот язык начал формироваться путем отделения от восточнославянских языков с VI-VIII вв. В то же время, исходя из истории развития этого языка, отмечается, что он делится на следующие периоды: древний (VI-XIV), старорусский (XIV-XVII) и национальный язык (с XVIII века до наших дней). Отмечается, что заимствования играют важную роль в развитии данного языка, и указывается, что в этот язык включено множество заимствований как из европейских, так и из тюркских языков.

Ключевые слова: русские, турецки, Московский язык, Ломоносов, Славик, Кирилл.

NARMINA SALAMOVA FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE RUSSIAN LITERARY LANGUAGE

Summary

The article has a brief overview of the history of the Russian literary language. It is indicated that this language is one of the most used languages in the modern world. The article has an excursion into the history of the Russian literary language and it is said that this language began to form by separation from the East Slavic languages from the VI-VIII centuries. At the same time, based on the history of the development of this language, it is noted that it is divided into the following periods: ancient (VI-XIV), Old Russian (XIV-XVII) and the national language (from the 18th century to the present day). It is noted that borrowings play an important role in the development of this language, and it is indicated that this language includes many borrowings from both European and Turkic languages.

Keywords: Russian, Turkishisms, Moscow talk language, Lomonosov, Slavic, Cyrillic.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.08.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.08.2024

**Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Tərlan Quliyev
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**